

Van nationalisme naar nationalismen

Sophie de Schaepdrijver

Op passende wijze kan deze tekst beginnen met een citaat uit de Brabançonne. De oorspronkelijke tekst in het Frans luidt:

*Après des siècles d'esclavage
Le Beige, sortant du tombeau,
a reconquis par son courage
son nom, ses droits et son drapeau* (bis).

Deze voorstelling van een België levend begraven en zuchtend in slavernij had niet in de allereerste Brabançonne van 1830 gestaan. Pas in 1860 werd het volkslied in die zin herschreven door Charles Rogier. Dit betekende de officiële bezegeling van een geschiedvoorstelling, die het Belgische verleden zag als één lang tijdperk van vreemde overheersing - door de Spanjaarden, de Oostenrijkers, de Fransen, de Hollanders - tot in 1830 de Belgische leeuw zijn ketenen afschudde. Als we deze voorstelling letterlijk moeten nemen, zijn dat wel erg vele eeuwen van slavernij. De *siècles d'esclavage* van Rogier hebben naderhand dan ook de lachlust opgewekt: in *Asterix bij de Belgen* zien we geketende Belgische slaven onder het werk vrolijk zingen van "wij hebben nog éeuwen slavernij voor de boeg" ("nous en avons encore pour des siècles d'esclavage"). Het idee van de vreemde overheersing als constante in de geschiedenis van deze gewesten is lange tijd centraal gebleven in de geschiedschrijving, en is dat in de collectieve verbeelding hier en daar misschien nog. Het is echter nauwelijks voor te stellen dat een maatschappij zé lange tijd zou hebben geleefd in omstandigheden van bezetting, en de voorstelling is dan ook niet correct. De Fransen werden inderdaad als bezetters ervaren, maar véér de Franse invasie zag de bevolking de vorsten als legitiem: als *natuerlyckeprincen*, in de taal van de tijdgenoten. Of zij tirannen waren hing niet van hun nationaliteit af - het hele idee nationaliteit was abstract - maar van de mate waarin zij de verworven rechten van Brabant, Henegouwen, Vlaanderen en de andere gewesten eerbiedigden (1).

De mythe van de vreemde bezetting is dan ook - een mythe; een goed voorbeeld van de nationale geschiedmythes zoals die in de negentiende eeuw bij dozijnen zijn ontsproten aan de verbeelding van goedmenende nationalistes. Deze schilderden heroïsche, romantische en tot de verbeelding sprekende voorstellingen van volkeren met heldhaftige verledens, die nu de vrijheid opeisten om zich zelve een stralende toekomst toe te eigenen. Vlaggen en talen, veldslagen, martelaren, bevrijders en volksliederen, het werd allemaal ten dienste gesteld van het scheppen van wat Benedict Anderson de "Verbeelde Gemeenschap" (Imagined Community) heeft genoemd.

Het van hun voetstuk stoten van deze nationale mythen is plezierig tijdverdrijf voor een historicus, zeker als die een beetje malicieus aangelegd is. Die kan bijvoorbeeld laten zien dat de Schotse kilt een romantische 19de-eeuwse uitvinding is geweest en volstrekt niet de dagelijkse kledij van de ruwe Hooglanders zoals zo meeslepend beschreven in de romans van Walter Scott; en dat de Serviërs met de Slag op het Lijsterveld elk jaar weer een *nederlaag* herdenken, hetgeen toch merkwaardig mag heten. Op zich weinig opzienbarende gewoontes, gebeurtenissen en gegevens werden door de deskundige en liefdevolle inspanningen van filologen, geschiedschrijvers en romanciers omhooggestileerd tot 'symbolen van nationale eigenheid'.

Dit geldt zowel voor natievorming van bovenaf als van onderop. Een voorbeeld is de manier waarop Frederick Jackson Turner aan het einde van de negentiende eeuw in een onmiddellijk beroemd geworden lezing de *frontier*, de steeds naar het Westen verschuivende grens van de Verenigde Staten definieerde als een embleem voor de natie, als typerend voor de dynamiek van the American life: een eeuwigdurende wedergeboorte die de basis zou hebben gevormd voor de democratische pioniersmentaliteit van Amerika. Dat het er aan diezelfde frontier bepaald niet democratisch aan toeging en dat het aldus veroverde Westen allesbehalve woest en ledig was, kon niet deren: hij hield de natie een flatteuze spiegel voor, waar veel Amerikanen zich tot de dag van vandaag nog steeds graag in herkennen. Voor een voorbeeld "van onderop" kan verwezen worden naar het Baskische nationalisme, dat absoluut niet ontstaan is vanuit de Baskische boerenstand, die er weinig interesse voor had, maar vanuit de burgerij, en ook dat geenszins op "natuurlijke" wijze - de oprichter van de Baskische nationale partij sprak enkel Spaans en diende op latere leeftijd nog Baskisch te leren. Aan deze stap lag een ideologie ten grondslag, volgens welke een taal de diepste uitdrukking van een natie was. Rondom die taal kon een volks-ideologie gefabriceerd worden - omdat het Baskisch linguïstisch zo uniek was, heette ook het Baskische volk van vreemde invloeden vrij - een *zuiver*, onbedorven volk dat zich nooit met "vreemdelingen" (Arabieren, Joden) had ingelaten.

Aan het Amerikaanse en het Baskische voorbeeld valt af te lezen, dat men zowel staatsdragend en staatszoekend nationalisme kan onderscheiden. Wellicht ten overvloede dient hier in herinnering gebracht dat de term "nationalisme" niet slaat op om het even welke vorm van 'wij-gevoel' of "verbondenheid met het eigene", maar op het samengaan daarvan met politieke eisen. Het principe van nationalismen is het principe van het samenvallen van natie en staat. Nationalisme is dus méér dan alleen een gevoel van verbondenheid met een taal, een cultuur of een regio. Het gaat hem niet om de vraag of burgers zich Oezbeek, Duitser, Deen of Hutu voelen - maar om het feit dat daar specifieke politieke eisen aan verbonden worden. Aldus gedefinieerd kan men, zoals reeds vermeld, een onderscheid aanbrengen tussen staatsdragend en staatszoekend nationalisme. In het eerste geval poogt een staat alle burgers binnen zijn grenzen een natiegevoel bij te brengen - in het andere geval zoekt (of eist) een natie een staat. Hier kan op een veel voorkomend misverstand gewezen worden: dat er slechts in het eerste geval sprake zou zijn van een "kunstmatig opgelegd" natiebeseft. Aldus verscheen in 1993 een klein essay dat zich vrolijk maakte over de inspanningen die de Belgische staat in de 19de eeuw aan de dag legde om de burgers een nationaal gevoel bij te brengen - als boegbeeld voor deze aanpak moest dan de historicus Pirenne gelden. Volgens het stuk mislukte dit alles jammerlijk en moest het wel mislukken, want niets kon de communautaire kloof overschreeuwen (2). De vraag naar de historische juistheid van dit oordeel voor de negentiende eeuw kan hier achterwege blijven; interessanter in dit verband is de veronderstelling dat de Belgische natievorming tot mislukken gedoemd was omdat zij inging tegen het 'natuurlijke' fenomeen van het bestaan van twee taalgroepen en *dus* van twee naties - dat het hier ging om het propageren van een "artificiële" loyaliteit tegen een "natuurlijke" verbondenheid in. Het zal geen verwondering wekken dat regionale politieke elites zich deze voorstelling van zaken ^{gretig} eigen hebben gemaakt. De Vlaamse minister-president beklaagde zich begin dit jaar in een interview nog over het voortbestaan van het "artificiële belgicisme" en vroeg zich af vanwaar toch die schaamte kwam om zich onvoorwaardelijk tot de Vlaamse identiteit te bekennen: "ons Vlaams-zijn zou toch een volkomen natuurlijk gegeven moeten zijn." (3)

Deze uitspraak mag doorvoeld klinken, logisch is zij niet. Als iets volkomen natuurlijk *zou moeten* zijn, dan *is* het per definitie niet natuurlijk. Het lijkt dan ook vrdchtbaardel en historisch juist, om deze tegenstelling tussen "kunstmatigheid" en "natuurlijkheid" terzijde te schuiven en te concluderen dat elk nationalisme maatschappelijk is en op een constructie van de werkelijkheid berust. Er is niets natuurlijks aan het gegeven dat taalgroepen naties of volkeren vormen en als dusdanig politieke doelen nastreven. Dit wordt in de nationalistische ideologie graag voorgesteld als een oer- of natuurgegeven, teruggaand tot

in de mist der tijden - maar de geschiedenis van Europa in de 19de eeuw laat zien dat er nogal wat sociale bouwkunde aan te pas is moeten komen alvorens het nationale principe de macht van de vanzelfsprekendheid kon verwerven - alvorens, om de marxistische gemeenplaats te parafraseren, een volk *an s/ch* ook een volk *für s/ch* worden kon. Sociaal-culturele bouwkunde werd in de vorige eeuw dan ook druk beoefend. Beroemd is de uitspraak van volksvertegenwoordiger Massimo d'Azeglio bij de eerste bijeenkomst van het Italiaanse parlement: "We hebben Italië geschapen - nu de Italianen nog" - een ambitieus programma, gegeven het feit dat op dat moment slechts 3% van de bevolking standaard Italiaans sprak en men op Sicilië in de veronderstelling verkeerde dat volksheld Garibaldi met *La Talia* zijn maîtresse bedoelde. Een tweede voorbeeld is Noorwegen, waar in het begin van de negentiende eeuw een taal werd gesproken die zeer op het Deens leek, hetgeen niet overeen kwam met het romantische geloof dat taal de diepste uitdrukking was van de volksgeest: om die reden werd door Noorse nationalisten het "puurdere" Nieuw-Noors opgebouwd. Een fabricage - zoals alle moderne nationale talen, waarvan geen enkele op "natuurlijke" wijze vanuit de diepten van de volksziel is komen opborrelen.

Er zijn, kortom, geen natuurlijke volkeren die eeuwenlang onder vreemde heerschappij zuchten: naties zijn allen in zekere zin kunstmatige constructen, die zich op een bepaald moment in de tijd onder zeer concrete omstandigheden gevormd hebben.

Het nationalisme is dan ook geen oerkracht, maar een concreet historisch fenomeen. In de visie van de sociaal antropoloog Ernest Gellner is het nationalisme - door hem gedefinieerd als de eis tot samenvallen van "cultuur" en "staat" - enkel en alleen relevant in omstandigheden van moderniteit. Om dit te begrijpen moeten we kijken naar de betekenis van staat en van cultuur in pre-moderne agrarische samenlevingen. Deze samenlevingen kennen geen of nauwelijks groei, hun economische basis is er één van schaarste; minder dan één tiende van de mensheid is vrijgesteld van het werk op het land. De arbeidsdeling is statisch en de sociale verschillen onoverbrugbaar; deze verschillen worden als het ware geheiligd door culturele verschillen. Zo zullen de landbezittende en de heersende elites zich vaak als "vreemd" voordoen ook als dat niet zo is: de heersende klasse in wat nu Tunesië is, omschreef zichzelf als Turks ook al sprak zij die taal niet en was zij voor het grootste deel van lokale afkomst. De taal van de culturele elite, die van de geleerden en die van de kerk, was een geheimtaal, alleen voor ingewijden bedoeld: Latijn, Mandarijn, klassiek Perzisch. We vinden dit fenomeen terug in de etymologie: het woord *grammar* en het woord *glamour* hebben dezelfde wortel: *grammar* sloeg op Latijnse *grammatica*, een taal die

slechts aan weinigen voorbehouden is: deze grammar heeft een element van exclusiviteit, van privilege, van - glamour. De culturele verschillen maken de sociale verschillen vanzelfsprekend en permanent en daardoor begrijpelijk en draaglijk. De cultuur van de boeren, het gros van de bevolking, is een veelheid van zeer lokale culturen, die vaak analfabeet zijn en hoe dan ook buiten de plaatselijke context geen reikwijdte hebben. Er zijn dus, kortom, allerlei culturen, maar er is geen cultureel imperialisme - er is geen drang om politieke grenzen te laten samenvallen met culturele grenzen.

Pas in moderne omstandigheden wordt, volgens Gellner, het principe van nationalisme relevant. In omstandigheden van economische groei en van sociale mobiliteit is de arbeidsdeling niet langer statisch, dient een ieder klaar te staan voor de eeuwig durende stoelendans van de arbeidsmarkt en dient iedereen dus tot op zekere hoogte in één en het zelfde, gestandaardiseerde idioom geschoold te zijn. Deze vereiste van de industriële samenleving scheidt een noodzaak tot formele algemene scholing en dus tot de oprichting van een gestandaardiseerde scholings-infrastructuur; een machtige operatie die alleen staten aankunnen. Aan de basis van de moderne maatschappelijke orde staat dan ook niet de politie-agent, maar de door de staat betaalde of althans door de staat gecontroleerde leraar Nationalisme - in de zin dus, nogmaals, van het samenvallen van staat en cultuur - heeft voor Gellner dan ook geen wortels in enige diepmenselijke behoefte, maar het is wél de manifestatie van de structurele behoeften van de industriële samenleving.

In deze visie volgt nationalisme op modernisering. Toch laat deze redenering enige vragen open: zo weten wij immers dat de Engelse reformatie al vanaf de 17de eeuw een standaard-Engels voor algemeen gebruik in het leven heeft geroepen (waardoor elke gereformeerde Engelsman elke zondag werd toegesproken in een taal die tevens de taal van de staat, van de handel, van het toneel en van de geschoolde stedelingen was, hetgeen dichterbij een algemeen idioom komt dan in Gellners *Ancien Régime* denkbaar is). Ook is bekend dat de Franse revolutionaire oorlogen werden uitgevochten door "la nation armée" in haar geheel te mobiliseren. Dit geschiedde allemaal lang vóór er sprake was van welke industriële samenleving dan ook. De historisch sociologe Liah Greenfeld heeft als eerste, in 1992, deze redenering omgedraaid. Greenfelds these plaatst nationalismen vóór modernisering. Het is juist het idee van de natie geweest die een nieuwe visie van de sociale orde en van maatschappelijke vanzelfsprekendheid heeft geschapen, en aldus ruimte heeft gemaakt voor het moderne idee van sociale mobiliteit binnen een algemeen-geldende-cultuur Tegenover Gellner's materialistische visie stelt Greenfeld dus een idealistische.

Dit scheidt dan weer de vraag naar de oorsprong van de natie-idee zelf. Het antwoord is dat daar geen algemene wetmatigheid voor moet gelden, maar dat

een historisch antwoord kan gegeven worden: het concept is in een welbepaalde periode in een welbepaalde staat ontstaan en heeft zich van daaruit over de rest van Europa (en daarna over de wereld buiten Europa) verspreid, door oorlogen en andere vormen van concurrentie tussen staten, door kolonisatie en door ideologische beïnvloeding. De oorsprong van het concept kan meer bepaald worden getraceerd in "God's firstborn", Engeland, waar het is ontstaan in omstandigheden van extreme sociale mobiliteit, een wisseling van de wacht binnen de elites volgend op de Rozenoorlogen, die een eind hadden gemaakt aan de oude feodale elite. De nieuwe elites gingen gebukt onder statusonzekerheid en een verlangen naar waardigheid - centrale concepten bij Greenfeld - en rechtvaardigden hun elite-status door een verwijzing naar hun functie in dienst van de natie. Vanaf de jaren 1530 raakte het idee van 'dienst aan de natie' in algemeen gebruik, alsook de visie op Engeland als een aparte entiteit die niet slechts een koninklijk domein was maar een *gemenebest*.

De verspreiding van de natie-idee vanuit dit punt is op oneven wijze geschied: historisch, sociaal en landelijk bepaald. "Het" nationalisme heeft aldus tot een veelheid van natiebeelden geleid. Tot deze conclusie Komt Greenfeld door de ontwikkeling van nationalistische principes als een proces te bestuderen en de vraag te stellen *hoe, waar en wanneer* zij kristalliseren en, vooral, *door wie* zij worden uitgedragen - en *waarom*. De vraag naar het "waarom", die in Gellners analyse op functionalistische en onpersoonlijke wijze werd gesteld (welke functie vervult het samenvallen van cultuur en staat voor de industriële samenleving?), duidt hier op het handelen van personen en sociale groepen (wat bracht Franse aristocraten ertoe, de *nation-idee* te omarmen?). Hierdoor komen sociaalpsychologische concepten centraal te staan, zoals de eerder vermelde statusangst en, vooral, het mechanisme van *ressentiment*. Greenfeld definieert in navolging van Nietzsche *ressentiment* als een soort existentiële nijd - een verpletterend gevoel van inferioriteit dat leidt tot afwijzing van de als vernederend ervaren werkelijkheid.

In de vorming van het Russische nationalisme heeft *ressentiment* een grote rol [gespeeld](#). [Net](#) zoals in Engeland en later in Frankrijk was het ook in Rusland de adel die als eerste de nationale idee omhelsde: de Russische prinses, die door het tsarendom ruw tot staats- en legerdienst werden gedwongen, vonden voor hun vernedering en onzekerheid soelaas in het nationalisme - als *Russen* konden zij verzekerd zijn van althans een minimum aan waardigheid. Voor de langzaam in omvang toenemende burgerlijke intelligentia gold dit in nog sterkere mate. Tot zover niets bijzonders; maar dit nationalisme nam geleidelijk aan een specifieke vorm aan, onder de druk van het onontkoombare feit dat Rusland de achterstand tegenover het "verlichte" West-Europa maar niet inhaalde. Tot het einde van de 18de eeuw streefde de Russische elite enthousiast de als modern erkende waarden

na. Maar geleidelijk werd de verpletterende voorsprong van het Westen duidelijker. Dit besef leidde in eerste instantie tot schaamte over de eigen samenleving, maar ging al snel over in zijn tegendeel, waarbij het Westen en alle ideeën van het Westen werden verworpen. Aldus kristalliseerde zich een "Russische identiteit" die in alles het spiegelbeeld van de Westerse moest zijn. Zo ontstond de notie van de raadselachtige Russische ziel - een diepe Slavische volksziel, drijvend op instinct en gevoel en wezenlijk anders, zoniet beter, dan de individualistische, overbeschaafde Westerse ratio. Het minst verwesterde, minst verfranse, minst door het individualisme en ideeën van emancipatie aangeraakte deel van de natie werd uiteindelijk het symbool van deze identiteit: de Russische boer, die "zichzelfgebleven was", ongerept, ongeletterd, gedienschtig en godsdienstig. Het *volk* diende bij dit alles vooral een embleem te blijven, geen verzameling van burgers. Dit verklaart een centrale paradox van deze vorm van etnisch nationalisme: dat het zich beroept op het volk als een soort oer-wezen, maar tegelijk een leiderscultus ontwikkelt en datzelfde volk als 'gespuis', als een domme, woordeloze massa behandelt. Het Volk was in deze visie een mythisch corpus en geen gemeenschap van individuen met rechten.

Op deze wijze ontstond in de vorige eeuw onder invloed van ressentimentsgevoelens een etnisch nationalisme, waarin de notie van het soevereine volk in bloed-en-bodemtermen werd uitgedrukt. Het is een nationalisme dat in het verheerlijken van de 'eigenheid' het hoogste goed ziet en dus in wezen uitsluitend is: het volksnationalisme staat in laatste instantie afwijzend tegenover een gelijke behandeling van burgers die geacht worden niet tot het eigen volk en de eigen cultuur te behoren. Men kan zich in deze visie geen cultuur eigen maken als men er niet door bloedbanden mee verbonden is - als men geen deel uitmaakt van de gemeenschappelijke afstamming.

Tegelijk ontwikkelde zich in de negentiende eeuw een meer liberaal nationalisme, waarin het soevereine volk als gemeenschap van individuen werd omschreven en waarin de opmars van het nationale bewustzijn werd verbonden met de introductie van burgerschapsrechten - een nationalisme dat zich een keuze wist: "La nation est un plébiscite de tous les jours," zoals Ernest Renan het in 1882 uitdrukte. In het taalgebruik van dit nationalisme vindt men meer maatschappelijke dan biologische metaforen. Een voorbeeld is te vinden in de geschriften van de politieke vluchteling Amédée de Saint-Ferréol, die in 1852 de dictatuur van Napoleon III was ontvlucht en zich in Brussel overeind hield met journalistiek en lesgeven. 1-Jij beschreef het "vaderland" als "de heilige grond, verrijkt door het bloed van zijn kinderen, het zweet van zijn arbeiders, het werk van zijn kunstenaars en wat de menselijke golfbeweging op zijn oevers heeft neergelegd." *La*

patrie is waar men geboren is en naast zijn voorouders begraven wil worden, maar meer dan wat ook is het een gemeenschap van wil: "het vaderland, dat is de staat die als natuurlijke grenzen heeft de armen van wie hem verdedigen wil" en voor die gemeenschap van wil moeten alle kunstmatige barrières van taal, religie, zeden wijken: zij worden ondermijnd, doorgelijkheid van rechten, gemeenschappelijke aspiraties... en tenslotte door de tijd die ze niet verdwijnen doet maar tot een harmonieuze eenheid omsmeedt.

België vormde voor Saint-Ferréol in 1870 geen patrie. Dit lag niet aan de taaldualiteit, schreef hij, maar omdat de meeste mensen een vooral lokale verbondenheid voelden, en dan vooral op het platteland. Plattelandsbewoners in België waren "avant tout de leur pays, qui est Steenockerzeel, Jodoigne ou telle autre localité non moins célèbre": het Belgisch burgerschap was voor hen een zeer abstract begrip. Dat was, oordeelde Saint-Ferréol, in Frankrijk tot voor kort ook zo. België heeft dus slechts tijd nodig ter consolidatie en moet hiertoe de weg van recht en gelijkheid volgen: "alleen principes van vrijheid en rechtvaardigheid kunnen een nieuwe staat vestigen - men moet de Belgen aan België binden door het algemeen stemrecht, door een rechtvaardigde beloning van de arbeid, en door scholing voor iedereen." Want zonder rechten is er geen nationalisme mogelijk.

De geschriften van deze negentiende-eeuwse asielzoeker vormen dus een goed voorbeeld van het burgerlijk nationalisme (*civic nationalism*) dat radicaal-democraten in die tijd beleden: een nuchter patriotisme, dat het belang van 'behoren-tot' niet ontkende, maar erbij opmerkte dat dit behoren-tot 66k afhangt van toegelaten-worden-tot; en dat een middenweg bepleitte tussen een bloedeloos cosmopolitisme dat een utopische liefde voor de ganse mensheid predikte, en het chauvinisme van de makelaars in nationale glorie die aan cafétafels "gloire" en "victoire", "guerriers" en "lauriers" op elkaar deden rijmen (4).

Karel Van De Woestijne zou een halve eeuw later, tijdens de Eerste Wereldoorlog, in een interessant essay een vergelijkbaar gevoel verwoorden: hij vroeg zich hierin af of de *Groote Oorlog* inderdaad kon gelden als bewijs voor de stelling dat het nationalisme als "oer"-emotie sterker was gebleken dan klassen- en andere solidariteiten, en dat het internationalisme met zijn intellectualistisch karakter niet bestand was tegen de intuïtieve liefde voor vaderland en volk. Van De Woestijne suggereerde dat nationalisme ook kon neerkomen op de beargumenteerde, rationele verdediging van een leefkader en een geheel van bevochten rechten. Vaderlandsliefde kon daarom net zo goed rationeel zijn, wanneer het behoud van het vaderland ervaren werd als noodzakelijk om het kader te bewaren dat een geschikte arena was gebleken voor diepere politieke passies,

zoals het socialisme. In die zin omschreef hij de patriottische reflex als "de intuïtie van eene noodzakelijkheid", terwijl juist het internationalisme wellicht een meer emotioneel karakter had (5).

Kortom: het zijn samen beleefde geschiedenis en samen verworven rechten die in deze visie naties scheppen. Dit natieconcept bleef niet aan intellectuelen voorbehouden: de arbeiders van Engeland, Duitsland en Frankrijk enz zijn in 1914 niet vrijwillig de oorlog ingegaan omdat zij waren teruggevallen in atavistische bloeddorstigheid of expansionistische wellust, maar omdat zij - al dan niet terecht - het idee hadden dat zij, mét hun staat, iets wezenlijks verdedigden: een cultuur, een opvatting van democratie, van recht, of van sociale zekerheid: zij gingen niet als krijgers, maar als burgers naar het front. (En net zo min als het "burgerlijke", individuele nationalisme typisch is voor intellectuelen, is het etnische nationalisme de vanzelfsprekende en natuurlijke expressie van het "gezonde volksgevoel". Zoals algemeen bekend, zijn het Servische volksnationalisme en de groot-Servische veroveringspolitiek geformuleerd door academici uit Belgrado.)

Het nuchtere nationalisme scheidt geen eeuwige naties: als het idee van "samen beleefde geschiedenis" afbrokkelt, de geschiedenis herschreven wordt in termen van essentieel onrecht, de staat aan internationale status inboet en het communicatienetwerk gefragmenteerd raakt, wordt de natie-idee sluipenderwijs ondermijnd tot fragmentatie langs andere lijnen onontkoombaar lijkt. Dat betekent echter nog niet dat deze fragmentatie van begin af aan in de werkelijkheid besloten lag. Niets aan vorming en ontbinding van naties is "gegeven" of "natuurlijk".

Deze constatering zal uiteraard niet de doodsteek voor enig nationalisme betekenen. Ten eerste zijn er teveel belangen verbonden met de verdediging van nationalistische aanspraken. Maar ook buiten opportunistische overwegingen om, zal het deconstructivisme niet leiden tot een einde van het nationalisme. Nationalisme is geen opgedrongen bijgeloof. Het puur aantonen dat naties constructen zijn, zal mensen niet collectief de schellen van de ogen laten vallen: het besef dat Palestijnen historisch gesproken een jonge natie vormen en geen oergegeven, maakt van de *intfadah* geen Gentse Feesten. Evenmin is nationalisme een afstervend fenomeen, het is verbonden met de moderniteit: moderne staten met hun gestandaardiseerde scholing en socialisatie van burgers zijn gebaseerd op een of andere vorm van "nationale cultuur". En tenslotte zullen tegen een achtergrond van uiteenvallende rijken de meest diverse etnisch/linguïstische aanspraken nog lange tijd en met succes worden omgezet in klinkende bestuursmunt. De

"vooruitgang", wat dat dan ook mag zijn, zal waarschijnlijk niet tot een stralende post-nationalistische toekomst leiden.

Alleen staat nergens voorgeschreven welke vorm dit nationalisme moet aannemen. Betekent het gegeven dat er een groep mensen bestaat die als Bosnische Moslims worden aangeduid (een administratieve term die bij zijn invoering allang geen religieuze realiteit meer dekte) dat zij zich nu geheel en al tot de islamitische Bosniërs identiteit moeten bekennen en dat de kinderen in Sarajevo "Bosnisch" moeten leren - het Servokroatische dialect dat v56r de oorlog alleen in de dorpen werd gesproken? In deze oorlogstijd zal deze ontwikkeling zich wellicht doorzetten; een en ander hangt af van wanneer en hoe de burgeroorlog in Bosnië eindigen zal; maar het is geen evolutie die onontkoombaar in het 'wezen' van het Moslim-'volk' besloten ligt. Er zijn in het nationalisme geen "essentiële onmogelijkheden" en er is geen weg, die naties afleggen. Culturen zijn geen reëel observeerbare fenomenen, geen monolithische blokken, op schier ornithologische wijze van elkaar te onderscheiden. Vele commentatoren schijnen zich hier niet druk over te maken en schrijven probleemloos over "de" Baskische of "de" Nederlandse cultuur. De Vlaamse zuil grossiert in stellingen die een taal omschrijven als "natuurlijke barrière die voor een cultuur is wat het immuunsysteem betekent voor een organisme" (6). Deze reïficatie van cultuur tot natuurlijk fenomeen is behalve onzinnig ook weinig heilzaam. Post-nationalisme mag een utopie zijn, maar een nationale identiteit gronden in een onveranderlijk "volk" en een statische "cultuur" is dat evenzeer

Men kan dus alleen maar pleiten voor een natiebeeld dat zo ver mogelijk afstaat van het "gezonde volksnationalisme". Dat heeft niets te maken met algehele verbroedering - mensen zijn kwaadaardige wezens die slechts met grote moeite tot diepgevoeld humanisme te bewegen zijn, en de amusementswaarde van nationale vooroordelen blijft groot. Evenmin gaat het hier om "eigenheid": dat is ongetwijfeld een zeer schone zaak. Maar men bedenke dat het moeilijk aan te wijzen is waar *identiteit* uit bestaat of zou moeten bestaan, en dat identiteit als politiek principe derhalve uiterst moeizaam zal blijven - en meestal gevaarlijk. Daarom dient een strijd gevoerd tegen het essentialisme, tegen het denken in termen van "natuurlijkheid" van naties en "eeuwigheid" van culturen; en zeker tegen het herschrijven van de geschiedenis in dienst van de nieuwe vanzelfsprekendheden van nieuwe naties. 1-let is niet omdat Joegoslavië nu uit elkaar is gevallen, dat de etnische scheidslijnen er *altijd al* en vanzelfsprekend dominant waren en dat het uitbreken van de burgeroorlog slechts een kwestie van tijd was - bijna de helft van de echtparen in Sarajevo was "etnisch gemengd". De

eenkennigheid mag op de Balkan tot principe zijn verheven, dat is geen reden om er hier te lande lippendienst aan te bewijzen.

Wat deze strijd tegen de vanzelfsprekendheid betreft, een observatie tot slot: de meest intelligente studies van het nationalisme zijn geschreven door migranten. Hans Kohn en Ernest Gellner: beiden middeneuropese Joden in de Angelsaksische academische wereld. Eric Hobsbawm, die nu in Londen doceert, is in 1917 in Alexandrië geboren, waar zijn ouders elkaar vlak vóór de grote oorlog hadden ontmoet: zijn moeder was een net, gestudeerd meisje uit de Weens-Joodse burgerij, zijn vader een jonge klerk uit Manchester wiens vader zelfde pogroms en de armoede van Russisch Polen was ontvlucht (de naam van Ene Hobsbawm's grootvader luidde waarschijnlijk *Obstbaum*, maar dat zal iets te barbaars hebben geklonken voor de ambtenaar die de vreemdelingenlijsten opstelde). Liah Greenfeld is in Vladivostok geboren en is met haar familie de hele toenmalige Sovjetunie doorgereisd; zij is daarna naar Israël geëmigreerd en woont tegenwoordig in de Verenigde Staten. Ook op andere vlakken kan men een buitenstaander zijn, zoals Linda Colley indertijd in Oxbridge als Weishe studente uit de arbeidersklasse. Dit roept een vraag op. Wellicht is algehele en naadloze integratie toch niet het hoogste waarnaar wij moeten streven? Het perspectief van de migrant, de *misfit*, de om welke reden dan ook nooit-helemaal-geïntegreerde is misschien wel het beste perspectief voor het observeren van een maatschappij, van een cultuur en dus van nationalisme. Niet omdat de migrant geen vaderland en dus geen vaderlandsliefde meer zou hebben - zoals U weet heeft niemand zo hartverscheurend en tegelijk zo juist over Duitsland geschreven als de politieke vluchteling Heinrich Heine. De migrant is de perfecte observator van nationalisme omdat hij een 'objectief' oordeel kan vellen over culturen: hij is opgegroeid en opgeleid in één en misschien meerdere, culturen, en zet zijn leven verder in weer andere. En hij heeft ervaring met het leven en het werken in meerdere staten.

Een envoor tot slot. In zekere zin is elke moderne burger onvolledig "geïntegreerd" en "onaangepast", levend buiten de organische zekerheden van een alomvattende cultuur. Dat is geen slechte zaak want het laat ons allemaal toe om vraagtekens te zetten bij de vanzelfsprekendheden en de onontkoombaarheden van het volksnationalisme en aldus, zou men kunnen zeggen, een burgerplicht te vervullen ten aanzien van *Dewinter of our discontent*.

Deze tekst is de schrijfe(jke neerslag van een lezing op 9 november 1993 aan de Rijksuniversiteit Gent, in het kader van de lezingencyclus Nationalismen georganiseerd door Maseieelfonds en IMAVO vzw.

Noten

- (1) J. Stengers, "Le mythe des dominations étrangères dans l'historiographie belge," *Belgisch tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 59 (1981), pp.382-401.
- (2) R. Van Cauwelaert, "Vaderlandsche Historie", *Knack* 23 aug. 1993, p23.
- (3) Interview met Luc Van den Brande in *Humo*, 24 februari 1994, 36-38.
- (4) A. de Saint-Ferréol, *Les proscrits français en Belgique ou la Belgique contemporaine vue à travers l'exil* (Brussel, 1870), deel II pp.271-276.
- (5) Artikel in *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 februari 1916; in A. Deprez ed., *Karel Van De Woestijne: verzameld journalistiek werk* (Gent, 1992), deel 8, pp.61 0-615.
- (6) S. Daems, "Woord vooraf," in P. de Roover et al., *Tussen taal en staat. Vaoruitkijken voor Vlaanderen*. (Leuven 1993), p.1 5. De metafoor duikt ook op in J. Jambon en P. de Roover, *Vlaanderen staat in Europa* (Leuven, 1994), p17.

Literatuur

Benedict Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen, 1991)

Ernest Gellner, *Nations and nationalism* (Oxford, 1983)

Liah Greenfeld, *Nationalism. Five roads to modernity* (Cambridge (Mass), 1992)

Ene J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality* (Londen, 1990)

Ook elders in het werk van Hobsbawm worden nationalismen bestudeerd. Zie vooral:

- *The age of empire 1875-1914* (New York, 1987)

- *Age of extremes. The short twentieth century 1914-1991* (Londen, 1994)

Lode Wils, *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen* (Leuven, 1992)